

DIJETE I DJETINJSTVO U STAROJ HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Dunja Fališevac

I.

Analizirajući lik djeteta i temu djetinjstva u starijoj hrvatskoj književnosti, ostat ću u granicama tradicionalnih koncepcija psihologije i teorije književnosti naprosto stoga što mi se one čine plodonosnije za analizu. Tako će se u mojoj analizi smatrati samorazumljivim da je djetinjstvo specifično, od zrelosti i starosti drugačije razdoblje čovjekova života; s druge ću strane u promatranju djeteta u staroj hrvatskoj književnosti ostati pri tradicionalnoj koncepciji lika, onakvoj kakav je nudila mimetička, realistička paradigma analize lika, odnosno karaktera junaka naprosto stoga da izbjegnem cijeli niz problema u vezi s modernim određivanjem i definiranjem pojma identiteta. Držeći se mimetičke terminologije kritičkoga vokabulara i onakve teorije književnog teksta koja je povlačila paralelu između odnosâ u sferi književne komunikacije s jedne strane i odnosâ u sferi života s druge strane, pod pojmom lika djeteta podrazumijevam »fikcionalan prikaz dječje osobe«, čija su obilježja mjerljiva s empirijskim uvidom u najranije razdoblje čovjekova bića, a na koji se lik u načelu reagira emocionalno kao da on stvarno postoji.

Srednji vijek i rano novovjekovlje i u europskim, a isto tako i u hrvatskoj književnosti relativno su rijetko zaokupirani djetetom i djetinjstvom: počeci čovjekova života, dijete kao posebno biološko i psihološko biće, djetinjstvo kao razdoblje drugačije od ostalog dijela života ili kao relevantno za formiranje i oblikovanje »odraslog« čovjeka rijetko su (izuzme li se snažan interes za odgoj i

obrazovanje koji postoji već od antičke Grčke, a ponovo aktualiziran u doba humanizma u brojnim edukacijskim programima, posebice u njegovu specifičnom *ratio studiorum*) problematizirani u znanstvenim preokupacijama srednjega vijeka i ranog novovjekovlja, a isto tako rijetko su prezentirani u umjetničkim djelima, bilo likovnim bilo književnim. Razlog takvu stanju pronalazi se – kako to pokazuju modernija historiografska, povijesosociološka, povijesnopsihološka i kulturološka istraživanja – u nedostatku razumijevanja za specifična obilježja dječje psihe, u neosviještenosti da djetinjstvo predstavlja posebno razdoblje čovjekova života, u relativno sporom otkriću individualiteta, posebice dječjeg, u svim sferama znanosti i umjetnosti u ranom novovjekovlju.

Kao primjer navedenog razumijevanja položaja djeteta i shvaćanja djetinjstva navest ću neka mišljenja različitih disciplina. Kulturološko istraživanje Philippea Arièsa u knjizi *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien regime*¹ može se svesti na sljedeće koncepcije: U srednjem vijeku i u početku ranonovovjekovlja djeca su, nakon najranije dobi i razdoblja dojenja, poistovjećivana s odraslima, smatrani su malim ljudima, kako se to razabire na brojnim likovnim prikazima djece. Osobi djeteta pa tako i smrti djeteta nije se pridavalo veće emocionalno značenje jer se znalo da će ga ubrzo zamijeniti drugo dijete. U djetinjstvu obitelj nije imala posebnu afektivnu funkciju. To ne znači da ljubav nije postojala, nego samo to da osjećaji nisu bili temelji ni uvjet za osnivanje obitelji kao ni za sklad u njoj. Interes za dijete u ranom novovjekovlju ograničavao se na brigu oko njegova uklapanja u društvo odraslih i formiranja sposobnih i kvalitetnih članova zajednice. Predodžbe života kao podijeljena na različita biološka razdoblja (djetinjstvo, dječjaštvo, mladost, zrela dob i starost) bile su, doduše, poznate i u srednjem i ranom novom vijeku, ali s tom se činjenicom baratalo kao određenom apstrakcijom i one nisu imale praktične konsekvencije niti u odgoju niti u razumijevanju čovjekova bića. Dioba života na pojedine biološke etape bila je samorazumljiva i shvaćala se otprilike kao cikličnost života prirode. U svakom slučaju, navodi autor, djetinjstvo se shvaćalo kao prelazno razdoblje bez značenja i nije bilo razloga da se sjećanje na nj čuva. Portreti djece, doduše, postoje, posebice od 15. stoljeća, ali su na njima djeca najčešće prikazivana kao smanjeni odrasli ljudi, a ako se prikazuju na grobnim

¹ Paris, Editions du Seuil, 1973. Djelo je u Srbiji prevedeno pod naslovom *Vekovi djetinjstva*, prevela N. Novović, Beograd, s. a.

portretima, onda su samo dio obitelji svjedočeći o njezinoj brojnosti. Tek od 17. stoljeća dijete se počinje portretirati kao samostalno biće, odvojeno od obitelji (P. P. Rubens, A. Van Dyck, F. Hals). Drugu sliku o djetetu koju srednji vijek nije poznao je *putto*, malo golo dijete. On se pojavljuje krajem 16. stoljeća i bez sumnje u njemu treba gledati evociranje helenističkog Erosa, a ne stvarno povijesno dijete. Mala gola djeca preplavila su slikarstvo, a golo dijete neće zaobići ni religiozno slikarstvo, zahvaljujući preobražaju srednjovjekovnog anđela u malog golišavog *putta*, te je golišavost zarazila čak i malog Krista i ostalu svetu djecu. O emocionalnom odnosu starijih prema djeci nema mnogo podataka, ali čini se da je i srednjem vijeku i ranom novovjekovlju bio stran emocionalno nabijen odnos prema djeci naprosto zbog velike smrtnosti djece. Kao ilustraciju takva stanja, Ariès navodi Montaigneove riječi: »Izgubio sam dvoje ili troje djece u povelju, ne bez žaljenja, ali bez očajanja.« Jednom riječju, nije postojala svijest o tome da je dijete osoba, osobnost, shvaćanje nama danas samorazumljivo. I Jean Delumeau u knjizi *Grieh i strah* o shvaćanju djeteta u ranom novovjekovlju kaže:

»Evropa XIV-XVII veka je od Antike primila dva suprotna nasleđa u pogledu detinjstva: sa jedne strane, izvesna nežnost koju potvrđuju brojni pogrebni natpisi (...); a sa druge strane, kruta osećanja koja dokazuju izlaganje dece volji *pater familias*-a. *Puer* je na latinskom značilo istovremeno 'dete' i 'rob'. U trenutku kada počinje evropsko moderno doba, stav nerazumevanja u odnosu na detinjstvo obilno je raširen i ima dva komplementarna vida: ljudi su malo osetljivi na svežinu i nevinost sasvim malog deteta, malo ih uzbuđuje njihova krhkost; a sa druge strane, skloni su da u detetu školskog uzrasta (kako bismo danas rekli) vide skup mana, zlo i poročno biće koje valja apsolutno obučavati da ne postane rđav podanik. Ovome treba dodati da su surovi uslovi života mnogih ljudi i velika smrtnost u prvoj godini života, pa čak i do dvadesete godine, gotovo neizbežno vodili otvrdnjavanju srca: smrt dece i omladine bila je banalnija no danas. Poslovice u upotrebi tokom XV i XVI veka (pa i kasnije) otkrivaju tu skalu negativnih osećanja prema malom čoveku: 'Srećan je koji ima dece, a nije nesrećan koji ih uopšte nema.' 'Za malim djetetom, mala žalost'. 'Ko gleda dete, gleda ništa.' 'Velika je pogrda za čoveka nazvati ga detetom.' 'Deca, kokoške i golubovi prljaju i zagađuju kuće.' 'Dobar je posao uradio onaj koji kaštiguje svoje dete.'«²

²Žan Delimo (Jean Delumeau), *Grieh i strah; Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*, I, prev. Z. Stojanović, Novi Sad, 1966., str. 401.

I moderni povjesničari društva i obiteljskog života u srednjem i ranom novom vijeku posve su svjesni drugačijeg položaja djeteta u navedenim razdobljima. Tako Z. Janeković Römer u knjizi *Rod i grad; Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*³ o položaju i statusu djeteta kaže:

»Položaj djeteta u dalmatinskoj gradskoj obitelji u kasnom srednjem vijeku obilježava izvjesna dvojakost. S jedne strane djeca, pogotovo sinovi, željno su očekivani, nužno potrebni nasljednici, nastavljači roda, bez kojih je život nezamisliv, a rad i stjecanje besmisleni. Veza između oca i sina u tom je smislu temelj i središte obitelji i daleko je važnija od bračne veze. Važnost potomcima daje, dakle, patrilinearni, agnatski sustav rodbinskih veza. U takvom rodbinskom sustavu osoba djeteta nema sama po sebi veliko značenje, kao ni osjećaji koje roditelji mogu gajiti prema njima. Premda su djeca na određeni način bila središnji članovi obitelji, u svakodnevnom su životu bila podložna zahtjevima grupe. Roditeljima duguju pokornost, poštovanje i brigu u starosti, pogotovo ocu kojemu su podređeni u većoj mjeri nego njihove majke. U jednoj odredbi kotorskog statuta iz 1359. kaže se da '... sin daje svoj duh u ruke svoga oca i dostojno je da mu iskazuje svaku čast i poštovanje.' (...) Djeca se rijetko spominju prije punoljetnosti, uglavnom u oporukama roditelja koji ne navode uvijek ni njihova imena. Zbog takve oskudice podataka malo se može reći o životu male djece. Poznato je da su vlasteoska djeca prve godine života provodila uz dojilje s kojima su mogla biti u prisnijem odnosu nego s vlastitom majkom. (...) Obrtničke su žene same njegovale svoju djecu, što je samo učvrstilo osjećajne veze u njihovim obiteljima. Visoki mortalitet male djece utjecao je na stvaranje posebnog senzibiliteta u odnosu na njih, sasvim različitog od današnjeg. Smrt djeteta doživljavala se kao nužnost, pa su se roditelji morali i osjećajno prilagoditi takvim okolnostima, ne vezujući se previše uz malo dijete. Ako bi dijete umrlo u ranoj dobi, uvijek se moglo računati na rođenje drugog. Najvažnije je bilo da potomaka ipak bude kako rod ne bi propao. Kršćanstvo je, stavljajući osobu čovjeka u središte svega, mijenjalo osjećajnost prema djeci, promičući polako shvaćanje o nezamjenjivosti svakog čovjeka.«⁴

Dalje autorica navodi da su adolescenti u Dubrovniku u svemu bili ovisni o roditeljima, poglavito o ocu koji je upravljao njihovom imovinom i životom. Teško

³ Dubrovnik, 1994.

⁴ Z. Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, str. 106-107.

su mogli osigurati temeljnu privatnost u uvjetima kada ukućani nisu mogli imati ni vlastiti krevet. Veća su djeca sudjelovala u kućnim poslovima gotovo jednako kao sluge, pogotovo u obiteljima iz nižih staleža. Plemićka su djeca od malena bila podvrgnuta strogom i svestranom odgoju; položaj djece u građanskom staležu bio je mnogo teži od djece plemića jer su vrlo rano bila uključena u obiteljske poslove. Najteže su prolazila djeca serva i ancila, često odvojena od roditelja i prisiljena na naporan rad od najmanjih nogu.⁵

Kao primjer novijih kulturoloških uvida u ljudsko biće i rađanje individualiteta može se navesti djelo *Otkriće individuuma 1500.–1800.* Richarda van Dülmena.⁶ Autorovi uvidi u književno stvaralaštvo (autobiografije, autorefleksije, memoari) i likovnu umjetnost (portretno slikarstvo) te u sustav odgoja i školstva daju negativne rezultate s obzirom na temu djeteta i djetinjstva. On kaže: »Za razliku od danas, u ranome novom vijeku škole i učitelji bili su zapravo sve drugo, samo ne usredotočeni na pojedinca; nije se radilo o usavršavanju individualnih vještina, o samostalnosti i individualnosti, ni prema 'nastavnim planovima', kao ni u nastavnoj praksi. Ideja odgajanja u smjeru individualnosti razvila se tek u kasnom 18. stoljeću. Cilj svakog odgoja, privatnog, školskog i crkvenog, bio je bogobojažni i poslušni učenik, koji je, doduše, trebao posjedovati najvažnije tehnike za svladavanje životnih poteškoća, ali nikada samostalno djelovati i razmišljati. Škola je preslikavala kućni red, koji je u bitnome bio obilježen autoritarnim strukturama.«⁷ Autor ističe da je, doduše, mnogo toga napravljeno na području školstva u 17. stoljeću (nastavni planovi ravnali su se prema dobi učenika, uvedeni su odvojeni razredi itd.), ali da se ne smije zaboraviti »(...) da su školsko obrazovanje i odgoj sve do vremena prosvjetiteljstva služili samo za usađivanje najvažnijih kulturnih tehnika kao što su čitanje, pisanje i računanje, zatim na učenje katekizma napamet, dakle kršćanskog morala, i povrhu svega za strogu disciplinu, bogobojažnost i poniznost. Odgoj izvan kuće, kao i onaj kućni, služio je za integraciju u postojeće uvjete i za učvršćivanje tradicije. Čak su i prosvijećeni pedagozi bili uvjereni u to da bi vlastite interese i želje trebalo zatomiti, a samoljublje, kao u stvari grešno ponašanje, u potpunosti iskorijeniti.«⁸

⁵ Ibid., str. 109.

⁶ R. van Dülmen, *Otkriće individuuma 1500. – 1800.* Prevela s njemačkog S. Lazanin, Zagreb, 2005.

⁷ Nav. djelo, str. 47.

⁸ Nav. djelo, str. 48.

II.

Hrvatska književna historiografija rijetko se bavila problemom lika djeteta u starijoj hrvatskoj književnosti. Likom Osmana kao djeteta-mladića tek rubno pozabavio se A. Barac u *Eseju o Gunduliću*.⁹ Barac će u tom eseju, polazeći od koncepcije da se cio problem *Osmana* kao epa koncentrirana u liku Osmana, u autorovu ambivalentnom stavu prema naslovnom junaku, u koncepciji Osmana kao plemenita i junačna mladića, koji ima golemu vlast, a »(...) pada kao preplašeno dijete koje još pravo i ne shvaća tragike pada, vjerujući do zadnjega časa u spas, ne spoznavajući krivnje, jer je htio samo dobro.«¹⁰ Dalje će Barac za lik Osmana ustvrditi: »Mladi sultan djeluje na nas prije svega svojom čovječanskom vjerojatnošću; on nije samo blijeda literarna figura, već je izrađeno lice – junak i dijete, odvažan i plašljiv, dobar i strašljiv, sultan i čovjek, osvajač i ljubavnik.«¹¹ U daljnju analizu Osmana kao djeteta Barac ne ulazi. I suvremeniji književno-povijesni uvidi ili se likovima djece uopće ne bave ili pak niječu postojanje lika djeteta i teme djetinjstva u starijoj hrvatskoj književnosti sve do 18. stoljeća. Tako Slavica Stojan u monografiji *Anica Bošković*¹² kaže: »Stoljeća renesanse i baroka nisu obilježena djecom; kult pojedinca i sile, ljubav prema pustolovinama, žeđ za zlatom i bogatstvom (...) to su prostori u kojima dječja duša nema udjela.« I dalje: »Zanimljivo je prisjetiti se na koji je način dijete ušlo u hrvatsku književnost, za što je pak, zaslužna upravo Anica Bošković. Anica Bošković prva je u hrvatskoj književnosti veći dio svoje poezije posvetila djetetu. Istina, djetesce kojemu je namijenila svoje najnježnije stihove nije obično dijete; u njemu ova pjesnikinja vidi budućeg Spasitelja. Budući da *Bambin*, kako Anica Bošković naziva Božje Djetesce, ima osobine malenoga ljudskog bića, možemo ga smatrati djetetom.«¹³

Zanimanje za dijete kao osobu, biće *sui generis* rezultat je pojačana interesa za čovjeka, njegova fizička i psihička obilježja. U knjizi *Otkriće individuum 1500*.

⁹ A. Barac, »Esej o Gunduliću«, u Antun Barac, *Članci i eseji*, priredio I. Frangeš, PSHK, knj. 101, Zagreb, 1968., str. 31-57 (esej je prvi put objavljen u časopisu *Mladost* 1923. godine).

¹⁰ Ibid., str. 43-44.

¹¹ Ibid., str. 48.

¹² S. Stojan, *Anica Bošković*, Dubrovnik, 1999.

¹³ Nav. djelo, str. 51. i 52.

– 1800. R. van Dülmen ističe da je otkrivanje individuuma u ranome novom vijeku korespondiralo s nastankom i razvojem znanosti o čovjeku te da je proces formiranja znanosti o čovjeku bio vrlo kompleksan, povezan s različitim interesima intelektualne, filozofske, znanstvene i umjetničke naravi. Osim u sekulariziranoj filozofiji koja je jačala antropologizaciju slike svijeta, osim u razvoju prirodoslovlja i medicine, autor potičaje stvaranju nove slike čovjeka vidi i u umjetnosti i književnosti, koje su nastojale prirodu i čovjeka kao dio nje što pomnije promotriti i opisati.¹⁴ Pa iako u raznim znanstvenim disciplinama ranog novoga vijeka interes za dijete nije bio u središtu istraživanja, pisci su već od humanizma vlastitom djetinjstvu ili liku djeteta posvećivali znatnu pozornost, svjesni da to razdoblje života može biti zanimljiva tema u djelima različite generičke ustrojenosti. Dakle, iako povjesničari, sociolozi, kulturolozi i povjesničari književnosti najčešće niječu postojanje interesa za dijete kao osobu u ranom novovjekovlju, u književnom stvaralaštvu, kao i u likovnim umjetnostima, takav interes ipak postoji, a može se detektirati i u hrvatskoj kulturi, kao i u književnosti, i to već u 16. stoljeću.

U nas su se problemom djeteta, posebice njegovim odgojem, bavili ljudi od pera različitih struka od ranog novovjekovlja. Primjerice, u pedagoškom djelu *Governo della famiglia (Upravljanje obitelji)* Nikole Vita Gučetića, tiskanom 1589. u Veneciji, analizira se obitelj kao središte društvenoga života. Govoreći o odgoju mladog naraštaja, Gučetić se zalaže za harmoničan razvitak djetetovih fizičkih i umnih, intelektualnih sposobnosti u cilju izgradnje moralnog bića i svestrane ličnosti. U obitelji vidi najvažniji čimbenik u odgoju djeteta. Odgoj dijeli u faze koje shvaća kao neprekidni lanac od prve do dvadest i prve godine života: u prvoj fazi važan je tjelesni odgoj i učenje pismena, u drugoj ishrana, fizički odgoj, poduka u gramatici, retorici, logici, glazbi i slikarstvu, te u aritmetici, filozofiji, metafizici i geometriji, a za treći period zahtijeva razvijanje ostalih sposobnosti. Posebno ističe važnost glazbe u odgoju skladne ličnosti.¹⁵ U djelu *O trgovini i savršenom trgovcu*¹⁶ Beno Kotruljević zahtijeva strog i čvrst odgoj za dječake: oni se moraju navikavati na napore, hladnoću, glad i umor kako bi očvrsnuli i navikli se na teškoće

¹⁴ Usp. o tome R. van Dülmen, nav. djelo, str. 51. i dalje.

¹⁵ Usp. o tome: Lj. Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić*; drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, 2007., str. 53 i dalje.

¹⁶ Dubrovnik, 1989. Usp. o tom djelu u: Z. Janeković Römer, nav. djelo, str. 106. i dalje.

trgovačkog života, a kao maleni moraju učiti razne osnovne discipline i biti upućeni u načela dobrog ponašanja. Jednom riječju, i pedagoška i ekonomska struka u ranonovovjekovnom Dubrovniku posvećivala je određenu pozornost odgoju djeteta. No, ne bi se moglo reći da se pritom razmišljalo o dječjoj psihi, emocionalnoj strukturi dječje osobe ili o djetetovim stvarnim željama i mogućnostima.

III.

Zanemarimo li pojavu djeteta u srednjovjekovnoj književnosti, gdje se lik djeteta, nadmoćna odrasloj osobi (jer dječja je priroda po kršćanskom učenju čista i nevina) javlja najčešće kao simbol nevinosti ili se pak ističe da je dijete odrasla osoba (topos poznat pod imenom *puer senilis*, odnosno *puer senex*,¹⁷ stvoren u poznoj antici u pohvalničkoj literaturi odakle je prešao u kršćanski srednji vijek),¹⁸ lik djeteta kao posebne i specifične osobe, oblikovan na temelju empirijskog, realističnog uvida¹⁹ u dječju psihu pojavljuje se u hrvatskoj književnosti tek od razdoblja humanizma i renesanse. No, i tradicija simboličnog prikazivanja djeteta

¹⁷ Usp. o tome: E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, prev. S. Markuš, Zagreb, 1971., str. 105-109.

¹⁸ U hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima lik djeteta pojavljuje se u djelima različite žanrovske ustrojenosti. Primjerice, u refleksivnoj prozi (*Lucidar*) javlja se dijete/učenik kao sugovornik odrasloj osobi i ima samo funkciju objekta: mora biti poučen o različitim znanjima. U *Muki Spasitelja našega* u jednoj epizodi djeca, simbol nevinosti, pozdravljaju Isusa pri ulasku u hram/crkvu. U *Aleksandridi* se opisuju razne epizode iz života Aleksandra Velikog kao djeteta: njegova pamet, hrabrost, pravičnost, plemenitost, osjećajnost ali i okrutnost. Najviše pozornosti Aleksandru djetetu posvećeno je u epizodi s perzijskim carem Darijem koji želi osvojiti Makedoniju poslije Filipove smrti i obraća se Aleksandru kao malom i neiskusnom djetetu, a ovaj mu se suprotstavlja kao odrastao, mudar i lukav junak. Svi navedeni tekstovi shvaćaju dijete kao simbole nevinosti ili kao odrasle osobe, bez ikakva realističkog uvida u psihologiju djeteta i razumijevanja za djetinjstvo kao određenu fazu života.

¹⁹ Diskusiju o realizmu kao ahistorijskoj, tipološkoj odrednici umjetničkih djela započeo je E. Auerbach. Pritom je taj pojam dovodio u usku vezu s egzistencijalizmom, a s druge strane s prikazivanjem suvremenog života. Usp. o tome R. Brinkmann, »Vorwort« u zborniku *Begriffsbestimmung des literarischen Realismus*, prir. R. Brinkmann, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1969. O realizmu u razdoblju renesanse kao načelu koje se poziva na prirodne zakone, a povezano je s oblikovanjem individualizma (posebice poglavlje »Der kunsttheoretische Pseudo-Aristotelismus der Renaissance«), usp. S. Kohl, *Realismus, Theorie und Geschichte*, W. Fink Verlag, 1977.

ostaje i dalje prisutna u ranonovovjekovnoj književnosti, s tim da je takvo, simbolično prikazivanje djece sada bogatije značenjima i smislovima. Kao primjeri takva oblikovanja lika djeteta može se spomenuti lik djeteta Danila («Jošće ne imiše lit deset») u Marulićevoj *Susani* koji, nadahnut milošću Božjom, otkriva laž pohotnih staraca i oslobađa Susanu optužbi; dječje nevin, a istodobno mudar i pravedan, lik Danila spaja obilježja *puer senilis* i kršćanske anđeoske nevinosti. Drukčiji je primjer mladića Hile iz Bunićeve *Otmice Kerbera*, simbol mladosti i ljepote, oblikovan u tradiciji helenističkih erota koji nasljeduje antičke koncepcije o ljepoti mladog bića i Erosu. Treći je primjer oblikovanja lika djeteta Izak u Vetranovićevu *Posvetilištu Abramovu* gdje je lik Abrahamova sina oblikovan u skladu s biblijskom pričom i njezinom simbolikom: kao simbolična žrtva koja zrelošću odraslog i naivnošću djeteta pristaje uz očevu volju i Božju zapovijed. U renesansnim i baroknim tragedijama, mahom prevedenima i često nastalima na antičkim fabularnim predlošcima, likovi djece obilježeni su onom istom simboličnošću koju su imali i u antičkoj kulturi: djeca su ili žrtve ženine/majčine mračne strasti ili su instrument u političkoj borbi. Pritom su ona gotovo uvijek bezimena i bez ikakve vlastite volje ili mogućnosti djelovanja.

Lik Krista kao malog, nevinog djeteta, nasljeđe kršćanske ikonografije, često je utjelovljen u brojnim religioznim pjesmama, od Vetranovića pa do Đurđevića i osamanestostoljetnih latinista, zatim u novozavjetnim prikazanjima tekstovima, posebice u božićnim pastoralama koje i jesu bile namijenjene ženskoj i adolescentskoj publici. Samorazumljivo je da je prikazivanje Isusa kao malog djeteta računalo na emocionalni potencijal recipijenata.

Simboličnim se može smatrati i motiv djeteta u nekoliko Bunićevih pjesama: u njima se pojavljuje motiv malog djeteta, Miljenka, u krilu razbludne vile (*Plandovanja*, pjesme 55, 56, 57). Tu očigledno nije riječ o stvarnom, mimetičkom djetetu nego o simobičkom prikazu boga ljubavi Kupida, čija je funkcija potenciranje erotskog ugođaja cijele pjesme.

IV.

Dijete kao pojedinačno, individualno biće, nepovezano i neovisno o mitološkoj ili kršćanskoj predaji, dijete kao posebno i samodovoljno biće, oblikovano na temelju empirije i mimetičkog načela, dakle ne kao simbol, emblema ili znak, ne pojavljuje se često u ranonovovjekovnim djelima hrvatske književnosti, a i onda

kada se pojavljuje, vrlo je često marginalizirano. Tako, primjerice, Petar Hektorović u *Ribanju i ribarskom prigovaranju*, iako sklon realističkom opisivanju putovanja i nizanju brojnih iskustvenih pojedinosti, iako odraslim ljudima, jednostavnim ribarima daje velik prostor u razgovorima i prigovaranjima, dijete koje je njihov suputnik na putovanju spominje samo na jednom mjestu, i to na početku spjeva, da bi poslije posve zaboravio na njega (»Još Paskoj dovede sina za potrebe / Koji š njim prisede da buca na ribe.«; *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, 61-62).

No, da predodžbe djeteta i emocije koje je djetetov lik izazivao u ranom novovjekovlju nisu uvijek bili ni plošni, ni shematični ni emocionalno insuficijentni, nego oblikovani na realističkim, najčešće empirijskim uvidima o specifičnosti dječje osobe, željela bih pokazati na nekoliko primjera.

U nekim tekstovima ranog novovjekovlja lik djeteta oblikovan je u kontekstu autobiografskog zapisa, a u nekim djelima dijete se pojavljuje kao lik koji znatno obogaćuje fabularnu strukturu. U autobiografski oblikovanoj Panonijevoj *Elegiji u smrt majke Barbare* elegijsko ja, tugujući zbog majčine smrti, evocira svoje najranije djetinjstvo i majčinu ljubav ističući ne samo općepoznate i uvriježene motive ljubavi majke prema djetetu nego i motive iz vlastita života, motive koji imaju obilježja individualnog, realističkog, psihološkog uvida u odnos djeteta i majke:

*Zatim si čedo, mene, u mekome naručju njihala;
U tvoje sam dojke gnjurio svojim usnama.
Ti si me grlila, ti najviše mene mazila, pazila,
Ko da jedinac ti bijah. Na grudi me grijala.
Daleko zavist, uza me još je dvoje ih imala,
Ali sam njezin bio miljenik najdraži.
Jer, majka kao da sluti sudbinu djeteta.
Il' žarče ljubi dijete rođeno kasnije?
I čim hodati počeh sigurnijim korakom,
I jezik se presta lomiti riječima tepavim,
Odmah si osnovnom učenju marnog me privukla
I nijesi dala, da doma besposlen boravim.*

U smrt majke Barbare, 87-98²⁰

²⁰ Stihovi se navode u prijevodu N. Šopa, u knjizi *Hrvatski latinisti; Razdoblje humanizma*, priredio i predgovor napisao D. Novaković, Zagreb, 1994.

O snažnoj emocionalnoj reakciji odrasle osobe, oca, na smrt malog djeteta, odnosno o šarmu kojim malo dijete djeluje na roditelje, lijepo svjedoče Zlatarićeve nadgrobnice sinu Šimunu i kćeri, pjesme u kojima lirski subjekt iskazuje emocije adekvatne suvremenom doživljaju takve tragedije. Primjerice, u nadgrobnici umrlom sinu Šimunu, u kojoj se pjesnik obraća sinu kao živomu i naglašeno emocionalno evocira njegovu djetinju umiljatost, gubitak djeteta opisuje se kao nestanak svake životne radosti, a djetinje ponašanje prema ocu evocirano je s mnogo realističnosti i uvjerljivosti:

*Pridragi sinko moj, kî razlog ov bî,
da oči ovakoj zatvorim ja tebi,
na mojoj što smrti od tebe prijat mnjah?
Evo mi umrije ti, a ja živ, jaoh! ostah.
Sunce svoj okoliš jednokrat obiđe
i mjesec još ne triš, ti k nami da priđe.
Malo ti postoja, hrlo t' nas ostavi,
o diko sva moja i moja ljubavi!
Ter brži od strile odletje u mal čas
i tvoje sve mile razblude skri od nas.
Već nećeš ćaćka zvat da te u svoj kril primi,
ni njegov grlit vrat rukami drazimi.
prvo si veselje od srca moga bil;
jaoh! sad si dreselje i vječni plač i cvil.
koli se promini moja čes u kratko
i gorko učini ufanje prislatko!
Ne bude sunce zač ni isteć vas moj vik
što sa mnom neće nać i oči plač velik;
jer s tobom radosti umriješe sve meni,
i sa mnom svitlosti očiju mojijeh nî.*

*U smrt Šimuna sina svoga prvorodenoga koji živje godište
i dva mjeseca i petnaes dana; umrije na tri setembra godišta
1592.²¹*

²¹ Cit. prema: *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, priredio R. Bogišić, SPH, knj. 5, Zagreb, 1968.

Kao i u navedenoj, i u drugim Zlatarićevim nadgrobljima posvećenima umrloj djeci lirski subjekt naglašeno afektivno govori o emocionalnom odnosu oca prema svojoj djeci,²² što u izvjesnoj mjeri niječe historiografske i sociološke uvide o ravnodušnosti roditelja prema smrti malog djeteta. Iskazi lirskog subjekta u tim su nadgrobljima emocionalno snažno oblikovani, a u psihološkom pogledu adekvatni su suvremenim reakcijama roditelja na gubitak djeteta.

V.

Pastoralni žanrovi svojom nostalgijom za izgubljenim svijetom nevinosti, evociranjem zlatnog doba, doba nevinosti i sreće, prirodnog života, često se od najranijih početaka povezuju s djetinjstvom te nerijetko oblikuju likove djece.²³ Tako je i u Držića. Psihološki nijansirano i utemeljeno na empirijskom uvidu u dječju osobu, oblikovan je lik Dragića u pastoralnoj drami *Tireni*: riječ je o sporednom liku iz galerije vlahâ, dječaku-mladiću kojega bi suvremena psihologija po ponašanju smjestila u dob između predpuberteta i puberteta. Lik djeteta Dragića²⁴ pojavljuje se tek u četvrtom činu, kada je ljubavna potraga i čežnja brojnih odraslih likova za vilom Tirenom poprimila panerotske razmjere: tada se i Dragić, sin Radatov, uključuje u ljubavnu igru. Srdit na oca koji se zaljubio u prelijepu Tirenu, dijete Dragić u razgovoru s ocem, kao svako malo egoistično biće koje se brine za obiteljski mir i sklad, a strahujući od majčine ljubomore zbog očeva ljubavnog mahnitavanja, pokušava nagovoriti oca Radata da se okani ludovanja koje on ne razumije i pođe kući jer »Maja se skončava er domom ne ideš, /Jeda ti 'e ka strava što tako uzdišeš?« (IV/1).²⁵ Na očeve riječi da ga je ranio bog ljubavi Cupido i da je on u tome posve nemoćan, Dragić reagira drzovito i umišljeno, kao mali hvalisavac u predpubertetu:

²² U drugoj nadgrobnici istom sinu Šimunu pjesnik kaže: »Ovdi je ŠIMUN, znaj, djeteće pridrigo./ njegovih na svit saj roditelj sve blago.« (*Nadgrobje istoga*)

²³ Usp. o tome: P. V. Marinelli, *Pastoral* (osobito poglavlje »The Retreat into Childhood«), Methuen & Co Ltd, London, 1971.

²⁴ Ime Dragić nose u djelu čak dva lika, kako to pokazuje popis lica iz prvog izdanja (Venecija 1551). U stvari, u tom popisu spominje se Dragić kao lik čak tri puta: Dragić Vlah, Dragić dijete i Dragić. No, u tekstu se ne može identificirati postojanje trećeg Dragića.

²⁵ Svi stihovi iz *Tirene* navode se prema: Marin Držić, *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb, 1979.

*Žimt, bih ga batićom privrzo ovim ja,
ter bih ga zlom srićom domome poslao tja,
da takoj ne ide strilja' ući čeljad.
Ah, da gdi izide, ja bih mu dao sad!*

I dalje:

*Ja bih ga i daleče dokućio praćom,
neka se zlo breće ne rve već s ćaćom.*

Pritom se brine za majku i svoj obiteljski mir:

*Voh, ćaća, kuda ćeš poć? Što ti je pripalo?
Kako li ć' maju oć i dijete tvo'e malo?*

Ni dalje ne izostaju prijetnje Kupidu, hvalisave prijetnje karkteristične za psihi dječaka:

*Ja bih ga naućio što je striljat ljudi!
Još se nî stućio s kiemgodi zle ćudi
ki bi mu skršili luk i ruku desnu
i strile olomili o oćas obiesnu.*

U trećem prizoru četvrtoga čina sureću se Dragić i Kupido i njihov razgovor nalikuje na nadmetanje dva prgava, na borbu spremna dječarca:

Dragić *Što pitaš praću ti? Ti li si ki strieljaš?*

Kupido *Sad ćeš me poznati, ako me ne poznaš!*

Dragić *Ter što će tej strile?*

Kupido *Srce ću ti ustrilit.*

Dragić *Obiesno kopile, zašto neć s mirom it?*

Kupido *Kobila ti 'e mati, a ti si kopile!
Na vjeru ć plakati, ma cić liepe vile.*

Nakon prizora, u kojima je dječja psiha prikazana u svojoj karakterističnoj hvalisavosti, junačenju, prgavosti i dječaćkom buntovništvu, u četvrtom prizoru slijedi susret Dragića, kojega je upravo ranio Kupido, i vile. U toj sceni Dragić je prikazan kao mladić koji je upravo ušao u pubertet, kojemu su proradili pubertetski hormoni, koji je zaboravio sve ono čime se hvalio i ponosio i što ga je brinulo prije kratkog vremena:

Dragić

Bogme ću s tobome, lijepa vilo, poć!

Vila

Ter što ćeš činiti, kad budeš sa mnom doć?

Dragić

Verno ću služiti tvu lipos dan i noć.

Vila

Da to ćeš oć maju za doći sa mnome?

Dragić

Za maju ne haju, ja ću doć s tobome.

Na Tirenino ironično pitanje što zna raditi, Dragić se hvališe još uvijek kao dječarac:

Dragić

*Umijem, gospoje,
u dipli sviriti na počtenje tvoje,
i svračke puhati, i ptice ostale
umijem hitati, velike i male;
i umijem zapinat zecovom tonote
i pod ploču hitat lisice meu plote.*

Psihološko nijansiranje u ocrtavanju Dragićeva lika između dječastva i mladenastva²⁶ rafinirano je i duhovito uhvaćeno u sljedećem prizoru:

²⁶ Usp. o tome: J. Piaget (Pijaže) i B. Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta*, prev. M. Milinković, III. izd., Beograd, 1986. U poglavlju »Mišljenje u adolescenata« autori razlike u mišljenju između djeteta i adolescenta vide ponajprije u tome što dijete misli isključivo o konkretnim situacijama dok adolescent ima sposobnost apstraktnog mišljenja te mogućnost da se uključi u svijet odraslih. Pritom se uklapanje adolescenta u društvo odraslih ne može

Vila

Da s kieme spiš domom?

Dragić

S majmome u nogah.

Mogao bih i s tobom, er niesam pero plah.

*Maja me ne usčuje, kad spim š njom, vragut kus;
zato me ne psuje vik, tako ne ostao pus!*

I dalje:

Dragić

Da to li ć mene oć? Nemoj me ostaviti!

*Veće mi ni maja ni ćaća mio nî
nego lipos tvoja ka srce mē zani.*

U navedenim je odlomcima u psihološkom smislu vrlo realistički ocrtan lik djeteta na razmeđu dječastva i mladenaštva: prikazan je put od dječjeg egoizma, egoističnog predpubertetskog racionalizma djeteta koji daje savjete vlastitu ocu, do pubertetske seksualnosti i zaljubljenosti. Takav način profiliranja te delikatne dobi mogao bi potpisati svaki moderniji, postfreudovski psihološki priručnik koji respektira spoznaje o dječjoj seksualnosti. Na pitanje je li se Držić u profiliranju Dragićeva lika mogao oslanjati na neke književne uzore ili je predočivanje toga lika rezultat autorova dobra poznavanja ljudske psihe i pomnog uvida u konkretnu, pojedinačnu ljudsku narav – teško je odgovoriti. Međutim, sklonija sam mišljenju da je portretiranje likova kao konkretnih, na temelju empirije i osjetilne spoznaje ocrtanih bića, pa tako i Dragićeva lika, nijansirano predočivanje psiholoških stanja raznih karaktera, temperamenata, dobi i spola izraz Držićeve stvaralačke inventivnosti i originalnosti a ne rezultat nasljedovanja nekih uzora.

odigrati bez sukoba u koji adolescent uključuje volju. Dalje autori ističu da dijete reflektira isključivo o sadašnjosti, a da refleksije adolescenta prelaze okvire sadašnjosti te da svoje misli usmjerava na neaktualna razmišljanja koja su ipak u vezi s doživljenim i aktualnim situacijama. Jednom riječju, ističu autori, za razliku od djeteta, adolescent počinje graditi teorije i sisteme u najširem smislu te riječi. Isto tako, za razliku od djeteta, adolescent reflektira svoje mišljenje i konstruira teorije, iako kadikad nevješte i kratkotrajne, koje mu omogućuju da se uklopi u svijet odraslih (nav. djelo, str. 46-49). Upravo navedena obilježja adolescenta: početke apstraktnog mišljenja, težnju za uključivanjem u svijet odraslih, voljni element, izgradnju nekih teorija o životu i svijetu nalazimo u liku Dragića.

Da je Držić posebnim očima gledao i razumijevao dijete te da je djetinjstvo smatrao specifičnim razdobljem čovjekova života, odnosno da je prema toj dobi imao posebno afirmativan emocionalni odnos, govori nam još jedan odlomak iz *Tirene*. U prvom prologu *Tirene* u kojem Vučeta predstavlja pastoralnu scenu u kojoj će se odvijati buduća radnja i opisuje Rijeku dubrovačku kao lokaliziranu antičku Arkadiju, kao prelijepu dubravu koja inspirira umjetnike, on u taj prostor smještava i lik samog Držića nazivajući ga »mladim djetićem«:

Vučeta

*Sad jedan mlad djetić s tim vilam pri vodi
stare kuće Držić svû mladost provodi,
koga su tej vile od bistra hladenca
dostojna učinile od lovorna venca,
ki mu su na glavu stavili za ures
da ovu državu proslavi do nebes.
Otajna naravi sva mu odkrivaju,
ka im bog objavi u vodah da znaju.
Taj mladac sad pjesni tej spieva kraj rike,
da ljudem duh biesni od slasti tolike.*

U navedenom odlomku razaznaju se i tradicionalne i vrlo moderne koncepcije o analogiji između umjetnika i djeteta.²⁷

I u Držićevoj pastoralu *Pripovijes kako se Venere božica užeže u ljubav lijepoga Adona u komediju stavljena* javlja se lik djeteta, odnosno tematizira se na psihološki uvjerljiv i realističan način odnos majke i sina: dok majka drži sina za malo dijete iskazujući prema njemu maksimalnu posesivnost karakterističnu za odnos majka

²⁷ Takve koncepcije infantilnog, koncepcije o analogiji između umjetnika i djeteta, odnosno shvaćanje o stvaralačkom potencijalu dječjeg bića, doduše na drukčijoj razini, bile su vrlo proširene u umjetnosti prve polovice 20. stoljeća. Usp. o tome: Ž. Benčić, »Infantilizam/J. Guro«, u *Pojmovnik ruske avangarde* 9, ur. A. Flaker i D. Ugrešić, Zagreb, 1993., str. 111-124. I M. Krleža u *Djetinjstvu u Agramu godine 1902-03* (Republika 1952) vidi podudarnosti između umjetnika i djeteta: i dijete i umjetnik zbog svoje neintegriranosti u društvo ostaju slobodna bića prirode, izmičući represivnim mehanizmima kulture. Usp. o tome: Ž. Benčić, »Djetinjstvo u Agramu godine 1902-03 Miroslava Krleže – djetinjstvo kao predmet kontemplacije i sjećanja«, u knjizi *Lica Mnemozine; Ogleđi o pamćenju*, Zagreb, 2006., str. 11-37.

– sin, on ne mari za majčinu brigu i ljubav, drzovito joj se suprotstavlja kao svako dijete u pubertetu i uporno razmišlja o ženi:

Vlade, mati Grubišina

*Mlađahni sinko moj, djetecе mo'e drago,
kuda mi ideš toj, moje velje blago?*

*Kuda mi hoćeš poč, mo'e vito kopjice,
a majku hoćeš oć, d roni suzice,
da tebe, sunaće, tva majka ne gleda,
da majci srdaće tužno se raspada?*

*A ti, zli čovječe, kuda mi vodiš sad
toliko daleće hranjenje moje u grad,
mû perlu, moj bosil, moj mio garopalak
koji sam ja gojil' u staros mû štapak?*

Erosom opsjednut Grubiša drsko odgovara:

*Majdet ga neću sad vragut bat domom it, -
svakako po'ću u Grad djevojku isprosit.
Bogme ga na pašu ne mogu veće it;
ja se sam, da t' kažu, odlučio oženit.*

i dalje:

Ja hoću pritilu, da me u zimu grije.²⁸

Navedeni primjeri svjedoče o tome da je Držić imao uvida u dječju prirodu, posebice da je dobro uočavao obilježja dječje seksualnosti. Isto tako, iz jednog navedenog odlomka (Prolog *Tirene*) može se razabrati da je dubrovački komediograf infantilno smatrao umjetnički kreativnim²⁹ uključujući se na taj način, makar i samo indirektno, u renesansi započetu polemiku o odnosu prirode i kulture.

²⁸ Svi citati iz *Venere i Adona* (1. prizor) navode se prema: M. Držić, *Djela*, priredio F. Čale, Zagreb, 1979.

²⁹ Nedodirnuta Rousseauovom apologijom nevinosti djeteta i romantičarskim veličanjem estetičke nevinosti djeteta i uzdizanjem djetinjeg umjetničkog potencijala, u Držića će izostati sve one koncepcije infantilnog koje su obilježile novija razdoblja umjetnosti i refleksije o njoj.

VI.

I u Gundulićevu *Osmanu* u nekoliko je segmenata oblikovana predodžba djeteta: na nekoliko mjesta u epu bilo pripovjedač bilo neki od likova atribuiraju mladog turskog sultana kao dijete. Odmah na početku epa pripovjedač naziva sultana »dijete oholo« (»Čim s ovega dijete oholo/ pečali se, grize i mori«, I, 101-102).³⁰ Drugo pjevanje započinje pripovjedačevom refleksijom o ludoj i nerazumnoj mladosti i opomenom Osmanu, plahom djetetu, da ne postupa nerazborito:

*O mladosti tašta i plaha
koja srneš s nerazbora
bez bojazni i bez straha
gdì poguba tva se otvora,
smiona si i slobodna
zašto ne imaš misli u sebi
trudna dila tim su ugodna
i najteža laka tebi.*

Poslije kataloga nerazumne djece iz mitologije i povijesti (Ikar, Faeton i Aleksandar Makedonski) pripovjedač se vraća na Osmana:

*S tebe i otmansko plaho dijete
sada srne svojom vlasti
ne razbiruć otprije štete
u ke pak bi mogô upasti.
Ah, u Istok, care Osmane,
mlađahan se još ne puti
dokli verne i uzdane
tve svjetnike budeš čuti!
Mudro su oni razmislili
što još mladost tebi ne da,
u svê volje samoj sili
ka nadalek ne pogleda.*

³⁰ Svi stihovi iz *Osmana* navode se prema: Ivan Gundulić, II, *Osman*, priredio M. Ratković, PSHK, knj. 13, Zagreb, 1964.

*Prešće su tvoje odluke
prividjenstva er ne imaju;
prednje zgrade za nauke
ljeta bo ti još ne daju.
Tvom zelenom primaliću
zrelijeh dana jesen doć će:
prije vremena nemoj u cviću
slavi tvojoj trunit voće.*

Osman, II, 1-8; 21-40

Djetetom naziva Osmana i Daut buneći vojsku protiv Osmana (»Ah davori, slavni Otmene, / i vi silni cari ostali, / sad viteze vid'te izbrane / kojih ste vašom djecom zvali, // gdje ih dijete s prijeko želje/ bjelodano kolje i davi«; i dalje: »Dijete tašto, plaho i vrlo, / kad pô svijeta skupi ujedno, / i svôj vojsci jedno grlo/ prikla i carstvu svom neredno;«, XVIII, 77-82; 93-96). Predodžba djeteta kao nerazumna i neiskusna biće u funkciji je motivacijskog sustava u oblikovanju fabule: turski poraz kod Chocima velikim se dijelom tumači Osmanovom nezrelošću i mladenačkom nerazboritošću. Proistekla iz konzervativnog svjetonazora, Gundulićeva negativistička slika Osmanova infantilizma nije oblikovana na psihološkom, osjetilnom, pojedinačnom uvidu u dječju narav, kao što je to slučaj s predodžbom djeteta Dragića u Držićevoj *Tireni*, nego je apriorni zaključak, apstraktna pojmovna konstrukcija proizašla iz njegove političke vizije svijeta: samo su stari mudri i razumni i stoga oni moraju u svojim rukama držati pozicije moći i vlasti.

U hrvatskoj književnosti 18. stoljeća slika djeteta podređena je racionalističkim, prosvjetiteljskim koncepcijama: o djetetu se razmišlja ne kao o biću *sui generis* nego kao o *tabula rasa*, materijalu koji se mora podučiti, obrazovati, uvesti znanjem u društvo odraslih, kultivirati i civilizirati. Takva slika djeteta razabire se iz Relkovićeva *Satira* (»To upanti, moj dragi Slavonče, / dragi brate i dobri zemljače, / pak kad tebe nije otac dao / ni u skulu da učiš poslao, / šalji dite, nek dobar postane, – / to ti kažem ja od moje strane.«),³¹ iz njegovih basni, iz Došenove *Aždaje sedmoglave*, a isto tako i iz onih djela koja se smatraju početkom književnosti za djecu (J. Dijanić, *Narođeni dan*, A. Vranić, *Mlajši Robinzon*).

³¹ Stihovi iz *Satira iliti divjeg čovika* (I, 141-146) navode se prema: *Djela Matije Antuna Reljkovića*, priredio T. Matić, SPH, knj. XXIII, Zagreb, 1916.

*

Po suvremenom shvaćanju djeteta i djetinjstvo predstavljaju početke čovjekova života. No, predodžba djeteta uvelike se mijenjala tijekom stoljeća u raznim disciplinama. U historiografskoj i sociološkoj literaturi često se govori o nerazumijevanju srednjeg i ranog novog vijeka prema djetetu i o – od današnjeg posve različitom – shvaćanju i emocionalnom odnosu srednjovjekovne i ranonovovjekovne kulture prema djetetu.

Analizirajući slike i predodžbe djeteta u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti pokušala sam pokazati da djeteta kao biće *sui generis* nije posve zanemareno kako se obično misli. Iako se djeteta u književnim tekstovima tog razdoblja češće prikazuju kao simbol, bilo erotski (nasljeđe antike) bilo simbol nevinosti i čistoće (kršćansko nasljeđe), ipak ne izostaju ni tekstovi u kojima se djeteta pojavljuju kao konkretno, pojedinačno, na temelju iskustva odraslog oblikovano biće koje ima svoju specifičnu prirodu.

THE CHILD AND CHILDHOOD IN OLDER CROATIAN LITERATURE

S u m m a r y

The paper, starting out from universally spread and inveterate views that the child and childhood in the Middle Ages and the early Modern Period did not attract any special attention from writers, endeavours to show that the child as concrete, individual being, a being *sui generis* was nevertheless presented in some parts of older Croatian literature, for example in the autobiographical texts of J. Panonius and D. Zlatarić and in the epic of Gundulić. Particular attention is devoted to the analysis of Držić's pastorals in the wish to show that this writer too shaped the figure of the child or adolescent as a being *sui generis* realistically, with psychological conviction and on the basis of empirical observation.